

Woonruimte als konsumentengoed

J. M. VAN DAM

Huishoudkundigen die zich bezig houden met vragen die betrekking hebben op de woonsituatie van huishoudens, worden in de praktijk meestal *woonekologen* genoemd.

Mijn inleiding gaat over die woonekologen.

- over de konsumentenvraagstukken waar zij mee bezig zijn
- over de kundigheid waarover zij dienen te beschikken en
- over de wijze waarop wij - in Wageningen - pogen daar het fundament voor te leggen.

Het huis erop bouwen zij zelf. Insiders weten dat het een goed woonekologisch gebruik is om 'bouwend bezig te zijn'; bouwen aan de studie, bouwen aan een loopbaan, bouwen aan een huis, bouwen aan de buurt, bouwen aan beleid.

Vanuit de huishoudkunde wordt woonruimte beschouwd als *hulpbron*. Antine Hardon rapporteerde hierover tijdens de studiedag Wonen 25 + in december 1980 (HARDON, 1981). Zij baseerde zich daarbij op een schema van Lida Zuidberg waarin de invloed van het gebruik van hulpbronnen op het verzorgingsniveau wordt aangegeven via de lijn van het huishoudelijk handelen. Zij beschouwt de woonsituatie van het huishouden als onderdeel van het verzorgingsniveau en past het schema-Zuidberg toe, zowel op het proces van verwerven van de hulpbron woonruimte (woonhuis en omgeving) als op het gebruik - het woonproces.

In deze benadering zijn bewoners als gebruikers van woonruimte te beschouwen als woonkonsumenten.

Opvallend is dat bij de konsumentenorganisaties in Nederland, die zich in de jaren '50 ontwikkeld hebben, de woonkonsumentenvraagstukken een betrekkelijk ondergeschikt plaats innemen. De *Konsumentenbond* heeft zich beperkt tot *juridische* en *ekonomische* aspecten, zoals kontrakten, prijsvergelijkingen. De kwaliteit van het produkt woonruimte

lijkt buiten het belangstellingsveld te vallen. Hiervoor was wel interesse bij de voormalige *Nederlandse Huishoudraad* (NHR). Toen ik twintig jaar geleden daar in mijn eerste baan begon, moest ik mij bezig houden het grootste en kostbaarste *konsumentengoed*: het woonhuis. Het woonhuis als woonruimte voor het gezin en vooral als werkterrein van de huisvrouw. Dit paste in de doelstellingen van de NHR: het behartigen van konsumentenbelangen in het bijzonder huishoudelijke belangen. De studie *Functionele Grondslagen van de Woning* was net gereed gekomen. Het was aan de nieuwe medewerkster om - samen met een woningcommissie - die kennis aan de man te brengen. Dit laatste moet u letterlijk opvatten. Bouwvrouwen bestonden er toen nog niet en de bouwheren wisten niet meer van huishoudkunde dan ze van hun eigen huisvrouw hadden geleerd. Dit was niet de informatie die wij bedoelden. Kennis over de huishouding moest middels onderzoek verkregen worden en representatief zijn voor de Nederlandse huisvrouw. Dergelijke opvattingen over onderzoek zijn intussen verlaten. De Nederlandse huisvrouw bestaat niet, evenmin als de bewoner. Het gaat altijd om mensen, hun rol binnen een bepaald leefverband, hun sociale omgeving, hun - dikwijls beperkte - ekonomische mogelijkheden. Wensen in verband met de dagelijkse woon- en leefsituatie zijn gekoppeld aan die posities.

Het begrip *kwaliteit* werd binnen de NHR geïnterpreteerd als huishoud-technische en woontechnische aspecten van het woonhuis. Opvattingen over wat konsumentenwoonbelangen zijn, ontwikkelden zich, maar een sterke belangenorganisatie is de NHR nooit geworden. De stichting werd opgeheven toen CRM het subsidie introk, omdat in de jaren '60 hogere prioriteit werd gegeven aan de ontwikkeling van het opbouwwerk. Het begrip woonkonsument komen we anno 1983 tegen bij de *Vrouwen Advies-Commissies voor de Woningbouw* (VAC). Zij werken volgens hun doelstellingen namens de woonkun-

sument en houden zich vooral bezig met gebruikaspecten van woonhuis en omgeving. Gezien hun positie in het bouwproces verwacht ik dat hun invloed erop gering is (VAN DAM, 1982).

De *vereniging Eigen Huis*, een belangenorganisatie van kopers, ontwikkelt zich als een konsumentenorganisatie. Het maandblad draagt sinds enige jaren de titel *De Woonkonsument*. Er zijn in de afgelopen 20 jaar verschillende belangenorganisaties van bewoners ontstaan. Deze worden in het spraakgebruik echter meestal niet als konsumentenorganisaties aangeduid: organisaties rond belangen van huurders en kopers, en organisaties van mensen die binnen kaders van gezinshuisvesting niet voldoende aan bod komen, zoals jongeren, bejaarden, gehandicapten, nieuwe samenlevingsvormen. Er ontstaan ook organisaties die bewonersondersteunend werk doen, zoals de *Werkgroep 2000* en het *Landelijk Ombudsteam Stadsvernieuwing* (LOS).

Het begrip konsument verdwijnt naar de achtergrond. Er ontwikkelt zich wel een grote belangstelling voor het bouwen en wonen en de invloed van bewoners erop, zowel in de wetenschap als in de maatschappij.

In het begin van deze eeuw legden de geneesheren het verband tussen ziekte, hygiëne en huisvesting. Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelt zich in de sociale wetenschappen belangstelling voor het bouwen en wonen. De interesse verschuift van aandacht voor de lichamelijke gezondheid tot aandacht voor de geestelijke gezondheid. Dit laatste te interpreteren als wonen en welbevinden. In de jaren '60 wordt gezocht naar de wensen van de anonieme bewoner. Er wordt veel *woonsatisfactie-onderzoek* gedaan. Inmiddels heeft de wetenschap zich zodanig ontwikkeld dat duidelijk is geworden dat er geen rechtstreeks verband bestaat tussen gebouwde omgeving en welbevinden. De mens speelt een belangrijke rol. Sociale, ruimtelijke, economische en beleevingsfactoren zijn niet te scheiden en soms zelfs moeilijk te onderscheiden. De vakgroep Wonen houdt zich onder leiding van Hendrik van Leeuwen bezig met de vraag hoe de inmiddels ontwikkelde kennis toegankelijk kan worden gemaakt voor het *ontwerp-*

proces. Het ontwikkelen van een methode en van hulpmiddelen om bewonerswensen operationeel te maken tot uitgangspunten voor een ontwerp en om het ontwerp-proces toegankelijk te maken voor woonekologen én voor bewoners.

In de jaren '60 komt een democratiseringsbeweging op gang die verstrekkende gevolgen heeft voor de maatschappelijke verhoudingen. Het woord *inspraak* wordt uitgevonden en wordt op het terrein van de Volkshuisvesting en de Ruimtelijke Ordening in ruime mate toegepast. Vanuit de burgerij wordt actie gevoerd om invloed te krijgen op de volkshuisvesting. Begonnen wordt met het betrekken van belangstellende bewoners bij de planvorming. In 1970 zoekt het gemeentebestuur van Schiedam contact met de vakgroep. Dit leidt tot ons eerste inspraakproject, waarbij 4 doktoraal studenten worden betrokken. (HEYERS, e.a., 1971). Centraal staat de *dialogo* bewoner-ontwerper. Planvorming (van huis en buurt) op basis van wensen en voorkeuren van bewoners. We spreken nog van de bewoners. Alle belangstellenden mogen meedoen ook al gaat de voorkeur uit naar de toekomstige bewoners. Onze bijdrage aan de ontwikkeling van inspraakmethoden is sindsdien sterk veranderd, maar wel steeds bouwproces gericht gebleven. Bouwproces opgevat als proces van stichting, vormgeving, gebruik en beheer van de gebouwde omgeving. Baukje Zwanenburg stelt dat de woonekoloog medeverantwoordelijkheid moet kunnen dragen voor zowel de inhoudelijke kwaliteit van een plan als voor de kwaliteit van het planvormingsproces (ZWANENBURG, 1981). De woonekologische bijdrage wordt het meest gekenmerkt door het streven ruimte te scheppen voor huishoudens om te bepalen hoe ze wonen willen voor de tijd, het geld en de moeite die ze er voor over hebben. Ten aanzien van beheer van woonruimte kan men zich enerzijds de vraag stellen hoe je bereikt dat bewoners meer te zeggen krijgen over hun eigen woonomgeving en anderzijds wat het effect is van een bepaalde beheersvorm voor de kwaliteit van de gebouwde omgeving (DE BRUYN & KARSTEN, 1983). We zijn intussen afgestapt van de idee dat planvorming in engere zin een zaak is exclusief voor ontwerpers en bewoners. Het is een

afwegingsproces van wensen en mogelijkheden, zowel woontechnisch als bouwkundig, zowel huishoudeconomisch als subsidiëtechnisch, zowel maatschappelijk als juridisch. Het gaat om de positie van bewoners in dat proces en om de invloed die ze hebben op de besluitvorming.

Inspraak als georganiseerd proces voor bewoners om mee te denken en mee te praten zonder enige zeggenschap in de besluitvorming, beschouwen we – met de Werkgroep 2000 – als inspraak voor het bestuur en niet voor de bewoners.

In de stadsvernieuwing profileren de zittende bewoners zich dikwijls als belangengroep. Zij zijn georganiseerd en streven er naar een onderhandelingspositie te verwerven. In nieuwbouwprojecten komt dit slechts incidenteel voor (STEGINK & WIJTVLIET, 1983). De invloed die bewoners hebben middels inspraak/participatie is ondanks mondige bewoners, verbetering van procedures en deskundige begeleiding, gering. Cora Nauta zegt hierover (en zij spreekt over stadvernieuwing): 'T.a.v. de gebouwde omgeving worden op de functionele factoren de bewoners wel als participant in de besluitvorming erkend, maar dit geldt slechts in zeer beperkte mate voor de sfeerfactoren, de vormgeving. En de vraag of je met het ingewikkelde bouwproces werkelijk een opbouwproces moet starten (waardoor gewerkt wordt aan betrokkenheid) blijft nog steeds een interessant conflict bij het starten van inspraakprocedures. De functionele en sfeerfactoren t.a.v. de beleving van de sociale omgeving, waarbij het dus gaat om de samenstelling van de buurt, het toegangsbeleid, daarop kunnen de bewoners nauwelijks invloed uitoefenen.' (NAUTA, 1981). Dit is een uitspraak uit december 1980. Ieder weet dat onder invloed van de economische recessie de marges sindsdien alleen nog maar smaller zijn geworden.

Afgestudeerde woonekologen komen nogal eens in de *stadsvernieuwing* terecht, hetzij als deskundige van de gemeente of woningbouwvereniging, hetzij als deskundige van de bewonersorganisatie. Hun taak is bewoners te ondersteunen met kennis over wonen en bouwen, over regelgeving en strategie, over kosten en baten. Zij zoeken naar ruimte in het be-

leid voor bewonersinvloed. De woonekoloog staat in principe aan de kant van de bewoners, maar heeft ook een bemiddelende functie naar andere partijen in het bouwproces. Bouwen aan de buurt is een technisch (ook woontechnisch) én een sociaal proces. Het ideaal is de optimale combinatie van beiden. De praktijk is de strijd om verbindingen tot stand te brengen (HARTKOORN e.a., 1980). De kwaliteit van de gebouwde omgeving, de woonruimteverdeling, beheersing van woonlasten en nieuwe beheervormen zijn bewonersbelangen van de eerste orde, en dat niet alleen in de stadsvernieuwing.

Ondanks alle inspraakinspanning blijft er grote onvrede bestaan bij de burgerij over de *besluitvorming*. Mensen ervaren dat ze juist ten aanzien van zaken die hun dagelijks leven direkt raken, wel de gevolgen ervaren, maar er zelf geen invloed op hebben. Er is nog altijd woningnood (en woonnood) voor de economisch zwakken. Mensen zien hun woonlasten onaanvaardbaar stijgen met het omhoog gaan van de energiekosten. Men zoekt naar wegen om zijn belangen te behartigen. Er ontstaan sociale bewegingen. Kraken is niet alleen een middel om woonruimte te verwerven, het is ook een vorm van sociaal protest tegen de manier waarop woonruimte verdeeld wordt. Ik zie dergelijke sociale bewegingen ook als een vorm van bewonersinvloed, maar meer nog als een opdracht aan bestuurders en deskundigen – en dus ook aan huishoudkundigen – wegen te vinden om tot een betere verdeling van beschikbare woonruimte te komen en daarbij de gebruikers te betrekken.

Invloed op beleid is een belangrijke voorwaarde voor bewoners om de invloed op de eigen woonsituatie te vergroten. Het is ook een lange weg die leidt tot kleine successen. Voor huishoudens is er daarnaast een directere manier om in het leven van alledag vorm te geven aan de eigen woonsituatie, namelijk het daadwerkelijk bouwen aan en beheren van de eigen woonomgeving. Bouwkundige voorwaarden om in, aan, op of af te bouwen, en de juridische, sociale en economische voorwaarden die daarbij horen. Sommige initiatieven, bijvoorbeeld zelfbouw, reiken verder dan zelf bouwen en zijn ook bedoeld als experiment om tot andere arbeidsverhoudingen te komen.

Het huishoudkundige hierin is vooral de mogelijkheid voor huishoudens de eigen *hulpbronnen* als tijd, geld, arbeidskracht, technische kennis in te zetten ten gunste van de dagelijkse woonsituatie. Huishoudkundigen zullen in geval van onderzoek naar knelpunten altijd uitgaan van het huishoudelijk handelen in zijn totaliteit en daarnaast oog hebben voor het maatschappelijk effect. Welke huishoudens komen aan bod? Welke vallen uit de boot? (BON e.a., 1983).

Nieuwe ontwikkelingen binnen de volkshuisvesting die van groot belang kunnen zijn voor de invloed die bewoners hebben op het bouwproces, zijn samen te vatten in de woorden *decentralisatie* en *deregulering*.

Decentralisatie van het volkshuisvestingsbeleid lijkt in eerste reaktie een gunstige ontwikkeling. Het is immers een weg om de afstand bestuur-bestuurders te verkorten. Sylvia van de Laag is van mening dat de vraag naar woonekologen zal toenemen (VAN DER LAAG, 1981).

Een discussiegroep over het thema overheidsbeleid komt tot de konklusie dat dit beleid te veel objekt – en te weinig mensgericht is. Het is, aldus Van der Laag, de taak van de woonekoloog problemen en knelpunten te signaleren, te analyseren en de oorzaak ervan op te sporen. Heeft die oorzaak iets te maken met de woonsituatie van huishoudens, dan is het aan huishoudkundigen om oplossingen te zoeken.

Deregulering is een even aantrekkelijke als riskante ontwikkeling. We zullen het er snel over eens kunnen worden dat de vele regels binnen de volkshuisvesting een gezonde ontwikkeling soms belemmeren en kostenverhogend kunnen werken.

Afschaffen van regels kan, gezien de beschermende werking, negatief uitwerken voor de gebruiker. Naar aanleiding van de vraag in wiens belang deregulering eigenlijk is, zegt Priemus – en hij baseert zich daarbij op een artikel van M.P.C.M. van Schendelen – 'op het gebied van de volkshuisvesting kunnen als winnaars van regulering worden aangewezen: de woningbouwcorporaties, de huurders, de bewoners van nieuwbouw. Deregulering lijkt vooral ten goede te komen aan beleggers, particuliere verhuurders, hypotheekbanken en

ontwikkelingsmaatschappijen'. (PRIEMUS, 1983)

Priemus is van mening dat de volkshuisvesting niet toe is aan deregulering maar wel aan een grondige *herregulering*. In dat proces ligt een taak voor huishoudkundigen om oplossingen te vinden die enerzijds voldoende bescherming bieden van bewonersbelangen en anderzijds de handelingsvrijheid van huishoudens niet te zeer belemmeren.

Bezien we de ontwikkelingen rond de consumenten problematiek op het gebied van het wonen, dan moet ik konkluderen, dat ik het begrip konsument in de loop van mijn betoegen kwijtgeraakt. Met de ontwikkeling van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek en de inspraak-participatieproblematiek is het consumentenbelang als bewonersbelang gedefinieerd door onder meer sociologen, sociaal-geografen, volkshuisvesters en woonekologen. Opvallend is dat ook de relaties van de vakgroep Wonen met genoemde groepen in de afgelopen 30 jaar zijn *versterkt* en dat kontakten met konsumentenorganisaties en de huishoudelijke voorlichting betrekkelijk *incidenteel* zijn. Mijns inziens zouden juist de woonekologen degenen moeten zijn die de brug slaan omdat zij op beide terreinen een taak hebben. Ik vraag me af hoe een en ander zich zo naast elkaar heeft kunnen ontwikkelen. Of moet ik de konklusie trekken dat woonruimte eigenlijk niet als een konsumentengoed wordt gezien, en dat al helemaal niet wordt onderkend dat ruimte om te wonen de kwaliteitsmaaktstaf voor het produkt gebouwde omgeving is. De fout is al gemaakt toen CRM koos tussen huishoudkunde en opbouwwerk. De dagelijkse woon- en leefsituatie zou een prima onderwerp voor de ontwikkeling van opbouwwerk zijn geweest. Inmiddels hebben opbouwwerkers in de stadsvernieuwing er wel mee te maken, maar geen van hen zal het als huishoudkunde herkennen. Toch verandert er iets. De belangstelling van konsumentenorganisaties, de Huishoudelijke Voorlichting ten Plattelande, de Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen, voor woonkonsumentenvraagstukken, lijkt toe te nemen. SWOKA (Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Konsumentenangelegenheden) heeft interesse voor de huishoudkundige be-

RIEMUS,

shuisves-
aar wel aan
proces ligt
m oplos-
ende be-
angen en
in huis-

de konsu-
l van het
dat ik het
zijn betoog
eling van
zoek en de
is het kon-
g gedefi-
t, sociaal-
onekolo-
oes van de
roepen in
en dat kon-
ies en de
kelijk inci-
juist de
n die de
inen een
n en ander
ontwikke-
en dat
onsumen-
emaal niet
: wonen de
kt gebouw-
akt toen
: en op-
n leefsitua-
de ontwik-
est. Inmid-
stadsver-
r geen van
cennen.
telling van
shoudelijke
ederlandse
or woon-
oe te ne-
happelijk
genheden)
undige be-
augustus 1983

nadering door bijvoorbeeld doe-het-zelf ar-
beid aan de woning als huishoudelijke arbeid
te definiëren en in het onderzoekprogramma
op te nemen.

In Wageningen hebben we een nieuw studie-
programma ontwikkeld (vgl. elders in dit
nummer). Het was eertijds zo dat *Ecologie
van het wonen* een betrekkelijk zwaar vak was
in het kandidaatprogramma. Men kon het
vak van keuze laten terugkomen in de dokto-
raalfase.

Met de herprogrammering 1970 ontstond de
oriëntatie Ecologie van het wonen. Dit bete-
kende dat huishoudkundestudenten alleen
nog een inleiding in de Ecologie van het won-
en in het verplichte kandidaatprogramma
volgden en degenen die voor de oriëntatie kon-
zen een veel explicieter keuze voor het aan-
dachtveld Ecologie van het wonen maakten.
Met de herprogrammering 1982 wordt nog
méér aksent gelegd op het oriëntatieprogram-
ma. Toch zijn er betere aanknopingspunten
voor een brede huishoudkundige vorming.
Ten eerste door de ontwikkeling van het geïnt-
tegreerd basisvak *Algemene huishoudkunde*,
het basisgereedschap voor alle studenten om
huishoudkundig te leren denken.

Ten tweede de grote keuzevrijheid waardoor
men meer Huishoudkunde (differentiële huis-
houdkunde en verzorgingstechnologie) en
daarbij steunvakken (bedrijfskunde, recht,
e.a.) in het pakket kan opnemen. Een pakket
voor de zogenaamde *brede huishoudkundige*.
Vanuit het HBO-onderwijs wordt een der-
gelijke keuze aanbevolen. Het lijkt me een
goed pakket voor degenen die de eerder ge-
noemde brugfunctie willen vervullen.
Het is ook mogelijk de keuzevrijheid te gebrui-
ken voor grotere specialisatie op het gebied
van het bouwen en wonen. Langs deze weg
kunnen bruggen naar andere studierichtingen
ontstaan bv. planologie, volkshuisvesting.

Het nieuwe programma biedt de mogelijk-
heid voor een brede *scala* van woonekolo-
gen. Aan hun dossierdiploma kunt u te zijner
tijd zien wat voor huishoudkundige u voor u
hebt. U – als vertegenwoordigers van het
werkveld – zult in hoge mate de vraag bepa-
len. Voor discussie daarover zijn we vandaag
bije. Tot besluit nog een opmerking over

Vakblad voor Huishoudkunde 4(3) augustus 1983

het onderwijsaanbod van de vakgroep Wo-
nen. Het spreekt wel haast vanzelf dat we bo-
vengeschetste ontwikkelingen in het onder-
wijs honoreren. Dat betekent dat we meer
aandacht zullen besteden aan beleids- en be-
heersvragen, overigens zonder onze interesse
voor de relatie mens – gebouwende omgeving te
verliezen. *We blijven bouwende bezig.*

Literatuur

- BON, M. e.a. 1983. Bewonerszelfwerkzaamheid.
Verslag doktoraalseminar. Wageningen.
BRUJN, M. DE EN K. KARSTEN. 1983. Maatschap-
pelijke gebonden eigendom; een alternatief voor
traditionele beheersvormen? Landbouwho-
geschool, vakgroep Wonen, Wageningen.
DAM, HANKE VAN. 1982. De invloed van vrouwen
op het wonen en bouwen. Inleiding studiedag
Vrouwen bouwen – vrouwen wonen. (9 oktober
1982) Delft.
HARDON-BAARS, A. J. 1981. Woonecologie in be-
weging. In: Verslag studiedag Wonen 25+;
woonecologie in theorie en praktijk. Landbouwho-
geschool. Wageningen.
HARTKOORN, E. e.a. 1981. Heveadorp, spel en knik-
kers, Verslag projectgroep Heveadorp III. Wa-
geningen.
HEIJERS, K. E. e.a. 1971. Schiedam: Woudhoek –
Spaland; rapport van een participatie-onder-
zoek. Landbouwhogeschool, vakgroep Wonen,
Wageningen.
LAAG, S. J. F. VAN DER. 1981. De verantwoordelijk-
heid van de woonecoloog. In: Verslag studiedag
Wonen 25+; woonecologie in theorie en prak-
tijk. Landbouwhogeschool. Wageningen.
NAUTA, C. B. 1981. Bouwen aan de buurt. In: Ver-
slag studiedag Wonen 25+; woonecologie in
theorie en praktijk. Landbouwhogeschool. Wa-
geningen.
PRIEMUS, H. 1983. Volkshuisvesting is toe aan een
grondige herregulering. *Bouw* 38(9) (1983).
STEGINK, M. EN G. WIJTVLIET. 1983. Evaluatie in-
spraak Ooststeeg-zuid. Skriptie, Wageningen.
ZWANENBURG, B. J. 1981. Bijdrage van de woone-
cologie aan planvormingsprocessen. In: Verslag
studiedag Wonen 25+; woonecologie in theorie
en praktijk. Landbouwhogeschool. Wageningen.

mw ir J. M. (Hanke) van Dam is als wetenschap-
pelijk medewerker verbonden aan de vakgroep
Wonen van de Landbouwhogeschool.